

KISS FARKAS GÁBOR

Taurinus *Parasztháborúja*

Kétértelműség és paradoxitás a Jagelló-kor
humanista irodalmában*

Az elmúlt években Stephanus Taurinus *Stauromachiája*, a Dózsa-parasztháború legfontosabb korabeli irodalmi feldolgozása teljes ártértékelésen ment keresztül a szakirodalomban. Annak ellenére, hogy az eposz udvari-társadalmi kontextusa jól meghatározható, műfaji-irodalmi háttérét alaposan feltérképezték, és a szöveg hiánytalanul és nagy terjedelemben maradt ránk, a szerzői intenció, egészen pontosan a szerző által az ideális olvasó számára felvázolt üzenet rejtély maradt előttünk. A korabeli költői művek jelentős részével, a panegirikuszokkal, a főhóst dicsőítő történeti eposzokkal, a horatiusi *Carmen saeculare* hagyományát követő dalokkal ellentétben a költemény üzenete nem sorolható egyértelműen a retorikai *genus demonstrativum*, az epideiktikus, dicsőítő és gyalázó beszédnem körébe. Számos kutató – többek között Jankovits László és Szörényi László – hívta fel a figyelmet az eposz néhol ironikus és paradoxikus üzenetére, és egy történelmi pesszimizmussal átítatott és szubverzív olvasat lehetőségére, amely a nemesség politikai álláspontjától is távolságot tart ironikus történelemszemlélete révén.¹ Erre mind a költemény direkt állításai (a nemesség romlottságának bírálata), mind pedig a közvetlen epikus forrásokhoz való intertextuális kapcsolat módját adott: Lucanus *Pharsaliája* és a homéroszi *Békaegérharc*, az eposz kimutathatóan legfontosabb költői mintái példaképet nyújtottak az ironikus és a paradoxikus beszédmód alkalmazására. Amennyiben elfogadjuk ezeknek az értelmezéseknek a jogosságát, újra kell gondolnunk azokat a társadalmi, patrónuskliensi kapcsolaton nyugvó kereteket, amelyek a humanista költészetet övezték. Tanulmányomban arra próbálok rámutatni, hogy a többértelműség szándékolt használata nem egyedi a korban, és az olyan irodalmi eszközök és műfajok használata, mint a fiktív szónoklat, a dialógus vagy az eposz nemcsak a szerző retorikai készségeinek bemutatására volt alkalmas, hanem segíthette a szerzőt abban, hogy művének új körülmények között új értelmet keressen.

Taurinus nem egyszerűen kortárs szemtanúja volt az eseményeknek, hanem két olyan főpap, Bakócz Tamás és Várdai Ferenc szolgálatában állt, akik fontos sze-

* A tanulmány az OTKA PD-104316 és a TÁMOP-4.2.2.C-11/1/KONV-2012-0010 program támogatásával készült.

1 Szörényi László: Neolatin Dózsa-eposz – homéroszi paródia és lucanusai történeti ironia. Irodalomtörténeti Közlemények 104. (2000) 281–293. és Jankovits László–Szörényi László: A megíratlan és a megírt magyar tárgyú eposz. 1519: Megjelenik Stephanus Taurinus *Stauromachiája*. In: A magyar irodalom története. I. A kezdetektől 1800-ig. Szerk. Jankovits László–Orlovsky Géza. Gondolat, Bp., 2007. 195–203.

repet töltötték be a parasztháború történetében, és emiatt kizárható, hogy Taurinus külső szemlélőként, semlegesen viszonyult volna az eseményhez. Bakócz Tamás 1511-ben fogadta titkárának, és kisebb megszakításokkal szolgálatában maradt egészen a kardinális haláláig. Ezt követően Várdai Ferenc, Erdély püspöke lett a fő patrónusa 1517-től, aki személyesen is szerepet játszott a felkelés elfojtásában. Nyilvánvaló, hogy ez a szűkebb társadalmi kontextus kizárta annak a lehetőségét, hogy Taurinus másképp nyilatkozzon a parasztságról, mint megvetéssel és lenézőssel. Brandenburgi György, a *Stauromachia* ajánlásának címzettje hasonlóképpen súlyos anyagi veszteségeket szenvedett a felkelés miatt, amelyet Taurinus dedikációjában is kiemel, és itt, az egyetlen helyen, ahol nem eposzi narrátorként, hanem a mű szerzőjeként szólal meg, elítélően „plebeius furor”-nak, a nép örületeinek címkézi az eseményt. Egyértelmű, hogy Bakócz és Várdai Ferenc klienseként, művét Brandenburgi Györgynek dedikálva Taurinusnak az ő politikai álláspontjukat kellett képviselnie.

De akkor hogyan illeszthetjük be a *Stauromachiáról* kialakított összképbe azokat a felhangokat, amelyek függetlenedni látszanak a patrónus-kliensi viszony megszokott kereteitől? Az egyik lehetséges válasz erre a kérdésre a mű keletkezés-történetéből fakad. Bár a szerző saját maga adta sajtó alá a művet 1519. március elején, farsang után,² ennek ellenére az elbeszélést nem sikerült tökéletesen egységesíteni, és erre számos apró jel utal. Az első ének, miután beszámolt arról, hogy egy jó szellem (*eudaemon*) Bakócz Tamást római útra ösztönözte, az erényes II. Gyula meghalt, és helyére a kiváló X. Leó került (Taurinus csak halványan céloz Bakócz pápai aspirációira! – I., 100.), egy humanista verses útirajz (*hodoeporicon*) formáját ölti. Itt Taurinus többes szám első személyben, kiesve az epikus narrátor semleges szerepéből, részletesen beszámol a hazaút viszontagságairól, az Appennineken való átkelésről (I., 143.), Narni, Loretto, Ancona meglátogatásáról, az Adria viharáról és zenggi kikötésükről (I., 139–167.). A mintegy negyvensoros részlet (I., 137–180.) egy korábban írt verses úti beszámolóból származhat, amelyben a Bakóczot Rómába elkísérő költő az út eseményeit örökíthette meg.³ Ekkor még időszakúnak tűnhetett II. Gyula dicsérete (I., 104–115.), X. Leó előgiuma (I., 120–128.), amelyek 1519-ben, az eposz publikálása idején, Bécsben már némileg anakronisztikusnak tűnhettek (1514-ben jelent meg a *Iulius Exclusus e Coelis!*). Ezen kívül V. Kovács Sándor is utalt már az ötödik, záróének különállására, amelyből az összes addig szereplő hős (a király, Bakócz, Bornemisza János) eltűnik, és helyüket az ének első sorában magasztalt Várdai Ferenc püspök és Szapolyai János erdélyi vajda veszik át.⁴ Az egységes szemlélet hiányát az eposz koncepciójának rekonstruálható változásai okozzák: a Bakócz-dicsérő hodoeporiconból, verses útirajzból (I. ének) előbb Bakóczot mentető parasztháborús eposz (II–IV. ének), majd végül Várdai Ferenc dicsérete lett (V. ének).

2 A dedikáció dátuma 1519. január 1., az utószóé 1519. március 6.

3 Vö. *Fraknói Vilmos*: Erdődi Bakócz Tamás élete. Méhner, Bp., 1889. 142.

4 *V. Kovács Sándor*: A Dózsa-háború humanista eposza. Irodalomtörténeti Közlemények 63. (1959) 461.

A másik fontos tényező, amely az eposz ellentmondásos politikai üzenetére magyarázatot adhat, az épp a szöveg alapvetően irodalmi jellege. Taurinus, bár rövid történeti kompiláció írására kérte fel Thurzó János Boroszlóban,⁵ végül mégis az eposz műfaja mellett döntött, talán azért, mert az irodalmi szövegekörnyezet nagyobb rugalmasságot adott a történeti tények kezelésében. Ez a választás egyúttal azt is jelentette, hogy követnie kellett a műfaj által adott szabályokat. Az eposzi hősök cselekedeteit mindig az istenek, felsőbb hatalmak irányítják, és végzetük már a cselekmény kezdetén meg van szabva. Az antik, és az azt imitáló humanista epikus költemények cselekményét egy isteni *méchané*, az istenek terve irányítja, amelyhez az emberi szereplők emberi tulajdonságaik és szerencsésük szerint viszonyulnak. A *Stauromachia* univerzumában a cselekményt alapvetően három ok motiválja. Az első és legfontosabb Isten (*Deus astripotens*, a csillagokon uralkodó isten), illetve az istenek akarata, és ennek visszatükröződése, a csillagok kedvezőtlen állása, Saturnus haragja: ezzel indul a cselekmény (I., 33–34.), és ennek megszűnése zárja le az eseményeket (V., 438–443.).⁶ Másrészt a cselekmény morális előidézője a két főbűn, a kapzsiság és a bujaság (*avaritia* és *luxuria*) elharapódzása (I., 58–75.; II., 57–82.).⁷ Harmadrészt, a háború legfőbb oka Zeglius, azaz Dózsa,⁸ akit Taurinus felfogásában egyetlen vágy vezérel, a háború és a pusztítás minél szélesebb körű kiterjesztése. A cselekmény – legalábbis Bakócz szereplése idején, az első négy énekben – a béke (*pax*) és a háború (*bellum*) ellentétére épül. Bakócz a béke hírnöke, minden megszólalásával azt propagálja: „Pacis auctor”-ként, a béke szerzőjeként szólítja meg őt Szathmári György a budai bevonulás leírásakor (I., 279.), és a 4. ének elején nem a parasztság vagy Dózsa, hanem általában a háború ellen szólal meg az érsek költői szónoklatában (IV., 6–8.). Ezzel szemben Zeglius szinte fúriaként repül Budára (I., 347–348.; „pernicibus alis ad-volat”); a puszta megjelenésével ráveszi az őt követő parasztokat, hogy a háborút válasszák (I., 432.);⁹ megjelenését a Kunságon ok nélküli vérengzés követi (I., 459–466.); egyetlen üzenete a háború („Evocat in bellum crudele” – I., 481.), legalábbis Taurinus elbeszélése szerint, és ennek következtében a parasztság is a háború eszköze lesz („Spirasse agricolas, belli portenta crudelis” – II., 26.); mindent Marssal tölt el (III., 339.). Erre az ellenpontozásra Bakócz, a béke barátja, és Zeglius, a háború szerzője között minden bizonnyal azért lehetett szüksége Taurinusnak, hogy elvágjon minden történeti kapcsolatot az esztergomi érsek és a parasztháború keletkezése között, amely az eposz elbeszélése szerint Zeglius fúriaszerű buzdítása nyomán, tulajdonképpen spontánul tör ki.

5 „[J. Th.] stimulat, ut tam initium, quam exitum *plebei furoris* huiusmodi caeteraque id genus omnia, quo fieri posset compendiosius, conscriberem.” *Stephanus Taurinus Olomucensis: Stauromachia id est Cruciatorum servile bellum*. Ed. Ladislaus Juhász. Egyetemi Ny., Bp., 1944. 1.

6 Taurinus az elbeszélés közben számtalan más helyen is égi és földi előjeleknek tulajdonítja a sorsfordító eseményeket.

7 Ez utóbbi leírásában főképp Juvenalis 5. satírját követi Taurinus.

8 Az alábbiakban annak hangsúlyozására, hogy a műben nem a történeti Dózsa, hanem egy fiktív irodalmi alak szerepel, a Taurinus által választott Zeglius nevet használom.

9 Uo., 14: „Postponenda putant pacem dominosque perosi”.

Itt érdemes röviden kitérni Taurinus parasztokkal szembeni viszonyára.¹⁰ Annak ellenére, hogy a morva humanista számos helyen használ negatív kifejezéseket a parasztság leírására, társadalomképében, amely alapvetően három osztályból áll (*servi, civica turba, regis curia/heroes*: szolgák, polgárság, főnemesség),¹¹ a parasztság fő jellemzője nem a gonoszság, hanem a tudatlanság. Ezért nevezi őket Taurinus *pecus servilének*, paraszti csordának (III., 327.), és ennek a műveletlen állapotnak köszönhető, hogy Zeglius tetszése szerint gonosz szándékkal tudja irányítani őket: „és amikor rábeszéléssel megnyerte lelküket [Zeglius], mindnyájan kezdtek hajolni a gonosz bűnre” („Atque ubi persuasos animos elusit, iniquo / Assensere omnes sceleri” – II., 207–208.). A cselekmény fordulópontján, a IV. énekben, amikor a csillagok új állása megfordítja a hadi szerencsét, és Bornemisza János fenyegető szónoklatot tart, egy névtelen paraszt is azzal mentegetőzik: „akaratumk ellenére kezdtük ezt a háborút, és részint félelemből” („inviti bellum hoc partesque timore / fecimus” – IV., 160–161.). Maga Juppiter is ezért próbálja allegorikusan „észhez téríteni” őket: az eposz végén felkínálja Pallasnak, a bölcsesség istennőjének, hogy segítsen a nyomorult népen (*plebs misella* – V., 374.), akit a főisten rokonszenvezve neki áldozó, saját földműveseinek (*agricolis meis*) nevez, de Pallas elutasítja az ajánlatot, Juno pedig bosszút követel. Bár bűnösök a parasztok, de tudatlanok: a bűn eredete Taurinus szerint nem bennük, hanem Dózsában van, és a háború nem társadalmi konfliktus, hanem a háború küzdelme a béke ellen.

A mű kezdetétől egyértelmű, hogy Taurinus eposzi koncepciójában Zeglius minden rossz eredete. Az első énekben ravasz (*dissimulans animum*), rosszindulatú (*promptus ad omne nefas*) és hitszegő (*artemque nocendi edoctus, violare fidem*) nemesként mutatja be, aki azért indul Budára, hogy ott zavart keltsen (I., 341–371.).¹² A leírás egyes elemei külön figyelmet érdemelnek: Zeglius, a humanista költői alakká stilizált Dózsa, minden tulajdonságát abból a leírásból kapta, amellyel Flavius

10 Ld. még *Klaniczay Gábor*: Images and designations for rebellious peasants in late medieval Hungary. In: The man of many devices who wandered full many ways. Festschrift in honor of János M. Bak. Ed. Balázs Nagy–Marcell Sebők. Central European University Press, Bp., 1999. 119. Klaniczay Gábor helyesen hívta fel a figyelmet, hogy Taurinus többnyire elitélően beszél a parasztságról, de két szöveghelynél nem Taurinus, hanem csak Geréb László pontatlan fordítása okolható ezért. Csonka Ferenc már utalt rá, hogy nem a parasztok tartják magukat „pannon Néró”-nak, hanem Taurinus szerint azt gondolják, hogy „Pannónia Nérói”, azaz a főurak meghátráltak előttük; a Juvenalistól származó „teneram frontem perficere” kifejezés pedig azt jelenti, hogy „szégyenérzetét veszti”, nem pedig „agyalágyult homlokát vakarja”, ahogy Geréb fordította. Ld. *Csonka Ferenc*: A Dózsa-forradalom első eposzának fordítása: fordítói tévedések a Paraszti háborúban. Irodalomtörténeti Közlemények 76. (1972) 664–665. Fontos újra és újra felhívni a figyelmet, hogy a *Stauromachia* Geréb által készített, kétszer is megjelent fordítása (1946, 1972) rendkívül pontatlan, csak Muraközy Gyula fordítása használható (Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál., szerk. Klaniczay Tibor. Szépirodalmi, Bp., 1982. 227–289.).

11 Ld. pl. I., 541–546.

12 A leírás Claudianus, *in Rufinum* 1. énekéből származik. Claudianus művei 1510-ben jelentek meg Bécsben Johannes Camers kiadásában (VD16 C4032). A *Stauromachia* retorikai és magyarázó széljegyzetei ennek a kiadásnak a jegyzetelésére hasonlítanak a legjobban. A Claudianus-egyezőkre utalt már Császár Zoltán, de nem próbálta értelmezni az egyezéseket. Ld. *Császár Zoltán*: A *Stauromachia* antik és humanista forrásai. Egyetemi Ny., Bp., 1937. 10.

Rufinust, a keletrómai, Stilicho nyugatrómai hadait eláruló konzult ábrázolta Claudianus, a késő római költő az ellene írt invektívájában. A tipológiai párhuzam Rufinus és Zeglius között egyértelmű: ahogy Rufinusnak segítenie kellett volna a nyugat-római Stilichónak a vizigótok és Alarik ellen, de hadait visszavonta a végső csata előtt, Zeglius hasonlóképpen árulta el a keresztény ügyet: a parasztokat törökellenes hadjárat ürügyével toborozza (I., 396–397.),¹³ de célja csak a pusztítás.

Zegliust gonosz tetteire a költemény pokoli Múzsája, Megaera ösztökéli, akit Taurinus szintén a Rufinus ellen írott költői invektívából emelt át: ott Allecto fúria, és a Bűnök együtt esküdtek össze arra, hogy Megaera fúriát elküldjék, hogy férközön be Rufinus elméjébe. Ebből a nézőpontból Zeglius alakja a *Stauromachiában* egyesíti magában Rufinus és Megaera vonásait: Zeglius nemcsak végrehajtója az ördögök akaratának, hanem saját maga lesz a bajok oka, és ő maga azok ördögi okozója. Megaera Taurinus Múzsája, de nem az események elindítója: nála a valódi indítóok Zeglius-Dózsa gonosz személyisége, amelyet ugyanúgy jellemez, ahogy Claudianus Megaerát, a bűnök pokoli mesterét.¹⁴ A másik fontos tipológiai előkép Dózsa humanista irodalmi képmása számára Catilináé: ahogy V. Kovács Sándor már bemutatta, Dózsa lázadó beszéde, amelyet a ceglédi beszéd imitál, valójában Catilina egyik Sallustiusnál található szónoklatának tételes poétikai parafrázisa.¹⁵

Míndezen ellenére nyilvánvaló, hogy az eposz üzenete nem nélkülözi a kétértelműségeket. Szörényi László már helyesen állapította meg, hogy túl kell lépni a parasztpártiság vagy parasztelenség kérdéskörén, mert az előbbi attitűd nem merülhetett fel a korban: a valódi kérdés az, hogy vannak-e olyan elemek a mű elbeszélő felszíne mögött, amelyek megkérdőjelezik az események egyrétű értelmezhetőségét, és ha vannak, akkor azokat hogyan értelmezhetjük. A legtöbb jelét akkor találjuk annak, hogy Taurinus viszonya kétértelmű a parasztháború történetéhez, ha az eposz antik forrásokból származó motívumait vizsgáljuk. Ahogy az jól ismert, a *Stauromachia* (Karó/keresztharc) cím a legfontosabb antik komikus eposz, a *Békaegérharc* címadását követi, amelyet Taurinus korában egyértelműen Homérosznak tulajdonítottak. Népszerű iskolai olvasmány volt, 1510-ben (Taurinus barátja, Joachim Vadianus kiadásában) és 1516-ban (a budai származású, később budai iskolamesterré lett Bartholomaeus Frankfrodinus kiadásában) is megjelent Bécsben Carlo Marsuppini

13 Fontos megjegyezni, hogy Taurinus egyáltalán nem említi a kereszties hadjáratot Bakóczcal kapcsolatban, Leó pápa csak olyan, konkrétan meg nem nevezett „tisztességeket” (*honores*) ad neki, amelyek akaratát ellenére vállal az esztergomi érsek (I., 129–130.: „Decretos iterum Thomae Leo praebet honores / Quos ille invitus vix tandem assumpsit”). Taurinus Dózsa-alakjáról ld. még *Gabriella Erdélyi*: Tales of a Peasant Revolt. Taboos and Memories of 1514 in Hungary. In: *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*. Ed. Erika Kuijpers–Judith Pollmann–Johannes Müller–Jasper van der Steen. Brill, Leiden, 2013. 99.

14 Vö. Claud., in *Ruf.* I., 97–100. („Meque [sc. Megaeram] etiam tradente dolos artesque nocendi / Edidicit: simulare fidem sensusque minaces, / Protegere et blando fraudem praetexere risu, / Plenus saevitiae lucrique cupidine fervens”) és Taur., *Staur.* I., 349–356. („Promptus ad omne nefas, cunctorum Lerna malorum, // Thesaurus scelerum, gestusque artemque nocendi // Edoctus, violare fidem sensusque minaces // Cognatam, et ficto fraudem praetexere risu”).

15 *V. Kovács Sándor*: Taurinus és Sallustius Catilinája. Irodalomtörténeti Közlemények 60. (1956) 319–322.

latin verses fordításában, és egyetemi olvasmányként használták.¹⁶ Az eredeti történet főhősei, a békák és az egerek nem voltak egymás ellenségei: a háború egy véletlen ok miatt tör ki: az elővigyázatlan békakirály meghívott egy egeret a házába, de megfélekedezett arról, hogy vállaln utazik vendége, miközben átúszott a tavon, és az emiatt vízbe fúlt. Az ártatlan egér halála miatt az egértársadalom tiltakozik, de a király letagadja az egész esemény megtörténtét. Emiatt nagyszabású háború tör ki a két faj között, amelyet csaknem megnyernek az egerek, de végül Zeusz a rákokat küldi a békák megsegítésére az utolsó pillanatban, és az egerek visszavonulnak. A történet egyszerű allegorikus olvasatában a főszereplők könnyen megfeleltethetők Bakócznak (a Békakirály), a parasztnak (egerek) és az erdélyi erőknél (rákok), különösen ha figyelembe vesszük Taurinus leírását a páncélos erdélyi hadakról, amelyek könnyűszerrel győznek a fegyvertelen (*inermes*) parasztek ellen.

Egy másik, Taurinus által gyakran használt és szubverzív hatású szövegek közötti forrás Lucanus *Pharsaliája*, amely talán a legnagyobb hatással volt a *Stauromachia* elbeszélő nyelvére. Lucanus a kedvenc költője volt Joachim Vadianusnak, a *De poetica et carminis ratione* (1518) szerzőjének,¹⁷ aki barátja és minden bizonynyal mestere is volt Taurinusnak. Valószínűnek látszik, hogy Taurinus ismerte Vadianus előadásait Janus Pannoniusról,¹⁸ és nemcsak az tűnik bizonyosnak, hogy Sallustiust olvasta, hanem az is, hogy a *Catilina összeesküvéséről* egyetemi előadásokat is hallgatott.¹⁹ A morva-német költő előszavában külön kiemelte, hogy

16 A Vadianus által gondozott kiadás tévesen Johann Reuchlinnak tulajdonítja a fordítást. Ld. *Kiss Farkas Gábor: A Békaegérharc Bécsben a 16. század kezdetén: jegyzetek a copia oktatásáról*. In: *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére*. Szerk. Nemerikényi Előd. Argumentum, Bp., 2009. 167–174. és *Georg N. Knauer: Iter per miscellanea: Homer's Batrachomyomachia and Johannes Reuchlin*. In: *The Whole Book: Cultural Perspectives on the Medieval Miscellany*. Ed. Stephen G. Nichols–Siegfried Wenzel. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996. 25–27.

17 Ld. *Joachim Vadianus: De poetica et carminis ratione*. I. Kritische Ausgabe. Hrsg. Peter Schäffer. Fink, München, 1973. A mű Vadianus 1513-ban tartott bécsi előadásán alapul. Hangsúlyosan említi, hogy Lucanus egyesek szerint több mesterségbeli tudással rendelkezett, mint Vergilius (uo. 247.), erényként emeli ki homályos, *obscurus* fogalmazását (uo. 260.) és elmélyült csillagászati ismereteit (uo. 295.).

18 Taurinus Bécsset „argutá”-nak, ékesszólónak nevezi (III., 251.). A szókapcsolat egyedül Janus Pannonius Guarino-panegyricusában fordul elő (481. sor). Erre a jelzőre („ékesszóló Bécs”) külön felhívja a figyelmet az a szöveget 1512–1520 körül a bécsi egyetemen magyarázó professzor, akit valószínűleg Vadianusszal azonosíthatunk, és aki azt skolasztikaellenes módon „fecsegő”-nek értelmezi („argutam: loquacem, propter logicam”). *Kiss Farkas Gábor: Janus Pannonius Guarino-panegyricusa az egyetemi oktatásban*. *Lymbus* 9. (2011) 21. Ugyanezt a téves magyarázatot adja Taurinus is Bécsről írt jegyzeteiben („Hanc Io. Panno. argutam vocat, quod illius gymnasium dialecticorum argutiae plus quam peculiariter praescribantur scholasticis” – *Taurinus, S.*: i. m. [5. jz.] 66.). Ezenkívül használja a „divisos ab orbe Britannos” (I., 470.) felsort is, amely ugyan vergiliusi (*Ecl.* I., 66.), de a bécsi előadás párhuzamként idézi Janushoz (uo. 42.). Csonka Ferenc egy másik helyen utalt Janus hatására. Ld. *Csonka Ferenc: A Stauromachia utólete a magyar irodalomban*. In: *Klaniczay-Emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékére*. Szerk. Jankovics József. Balassi, Bp., 1994. 148., 152.

19 Az ELTE Egyetemi Könyvtár Ant. 0502. jelzetű Sallustius-kötete egy 1510-es években elhangzott bécsi Sallustius-előadás jegyzeteit tartalmazza Johannes Wiert lejegyzésében. Ebben a tanár

Lucanus volt számára a legfontosabb költői forrás, és a filológiai kutatás igazolta ezt az állítást.²⁰ Lucanus viszonya főhőseihez, Caesarhoz, Pompeiushoz és utikai Catóhoz kétértelmű: Pompeius és Cato reprezentálják a régi római erényeket és erkölcsiséget, míg Caesar testesíti meg a lázadó, gonosz, felforgató erőket, amelyek végül győzedelmeskednek Caesar tettekre és erkölcstelen jelleme folytán. Zeglius taurinusi alakjának két legfontosabb összetevője (pokoli indulatán kívül) Caesar merészsége, vakmerősége és immoralitása, másrészt pedig az utikai Cato sztoikus tűrésének nagyszerűsége, amely leginkább abban a beszédben tükröződik, amelyet Zeglius kivégzése során tart. Az a viszony, amely Lucanust fűzi Caesarhoz, a principátus gyűlölt, de sikeres megalapozójához, már önmagában is komplex. Taurinus azáltal, hogy Zeglius figurájában ötvözte a gyors, de erkölcstelen Caesart az erényesség példaképével, az utikai Catóval, szinte kibogozhatatlan enigmává bonyolította, hogy mit is gondol róla valójában. Különösen az eposz első négy énekében, az erdélyi csapatok megérkezéséig tetten érhető Taurinus szövegében az az erkölcsi bizalmatlanság, amellyel Lucanus viszonyul Caesar pártjához (Dózsa oldalára vonatkoztatva), és az a csekély megbecsülés, amivel Pompeius lassúságát és hadvezéri képességeit illeti (a nemesi oldalra értve). Ahogy Lucanus, Taurinus is azt sugallja, hogy egyik oldal se jó, és az eseményeket valamilyen viszszafordíthatatlan és gonosz sors irányítja.

Hasonlóképpen elgondolkodtató a mű címlapmetszete, amelyet csak innen ismerünk, és emiatt valószínűleg a szerző megbízásából készült. A közismert, a tüzes vaskoronát viselő Dózsa ábrázoló metszet az eposz csúcspontjához, Zeglius kivégzéséhez kapcsolódik, ahol Zeglius catói beszédét tartja: ez volt az egyetlen olyan eleme a felkelés történetének, amelyről a kortárs humanista közvélemény nem egyértelműen elítélően vélekedett, hanem kifejezte szánalmát is. Néhány kutató (köztük Marianna D. Birnbaum és Paul Freedman) felhívta már a figyelmet a hasonlóságokra e között az ábrázolás és a krisztusi passió későközépkori ikonográfiája között, míg az izzó vaskoronát Szent Kristóf mártíromságához kapcsolták.²¹ Talán Taurinus a szövegében is elrejtette ezt a párhuzamot, hiszen az izzó korona felhelyezése után a parasztkirályt kínzóí ugyanúgy kigúnyolják (V., 155.: „descito illu-

külön felhívta a figyelmet a „pedibus iturus” szókapcsolatra (arra, hogy a római szenátorok egy helyre „lábbal menve”, csoportosulva fejezték ki véleményüket), és utalt arra, hogy a kifejezést Erasmus is használja első Adagia-kiadásában (D3v: a „pedibus iturus in sententiam Tiberii” mondathoz: „Eras. in pro[verbiis]: pedibus in sententiam discedere, A[ulus] Gel[lius] li. 3. ca. 18”). A kifejezéssel Taurinus bécsi Sallustius-olvasmányai során találkozhatott, és utána parafrázeálta Erasmus Adagia-prológiusát a *Stauromachia* előszavában (ld. később).

20 Ld. Császár Z.: i. m. (12. jz.) és Szörényi L.: i. m. (1. jz.).

21 *Marianna D. Birnbaum*: A Mock Calvary in 1514? The Dózsa-Passion. In: *European Iconography East and West: Selected Papers of the Szeged International Conference*. Ed. György E. Szőnyi. Brill, Leiden, 1996. 91–108.; *Paul Freedman*: Images of the Medieval Peasant. Chicago University Press, Chicago, 1999. 269–270.; *Uő*: Representations of peasant and seigneurial fury in late medieval and early modern Europe. *Temas medievales* 19. (2011) 79–82.; *Norman Housley*: Religious Warfare in Europe, 1400–1536. Oxford University Press, Oxford, 2002. 118–119.

dunt regi”), ahogy Jézust a szenvedéstörténetben a katonák.²² Első olvasatban úgy tűnhet, hogy ez a hagiográfiai kontextus feltétlenül emel Zeglius rangján és tisztességén. Ismerünk kortárs példákat, ahol a passióparódiát arra használja a szerző, hogy pozitív fényben tüntesse fel az áldozatot. Jó példa erre egy Luther Mártonról megjelent röpirat, a *Passio Doctoris Martini Lutheri secundum Marcellum*, amely 1521-ben látott napvilágot nem sokkal a wormszi birodalmi gyűlés után.²³ Ebben Luther úgy tűnt fel, mint a wormszi gyűlésen tartott processzus ártatlan, krisztusi áldozata, aki „szenedett a pápisták által, feltámadott a keresztény szívekben”.²⁴ Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy a parodisztikus passióelbeszélés népszerű műfaj volt Kelet-Közép-Európában korábban is. Két cseh-, illetve morvaországi beszámolót is ismerünk a 14. század végéről és a 15. század elejéről, amelyekben a szerző tudatosan párhuzamba állítja az egyik esetben rablók kivégzését, a másik esetben a prágai zsidóellenes pogrom történetét a passió bibliai elbeszélésével. A *Passio raptorum de Slapanecz secundum Barthoss tortorem Brunensem*, azaz *A slapaneci rablók passiója Bartos, a brünni hóhér szerint*, bibliai elemekkel díszítette fel 56 rabló kivégzésének elbeszélését, akiket Brünnben fogtak el 1401-ben.²⁵ Figyelemre méltó körülmény, hogy a mű egyetlen ismert kézírata egy 1500-as évek első évtizedében keletkezett humanista miszcellánea.²⁶ A másik mű, a *Passio Judaeorum Pragensium secundum Ieškonem Rusticum quadratum*, azaz a *Prágai zsidók passiója Jancsi, az egyszerű paraszt szerint* még címének felépítésében is követi az evangéliumokat. Ez a szöveg, amelyet Burghart Wachinger, a kiváló német irodalomtörténész „a középkor legkomorabb szövegei közé” tartozónak gondolt („einer der finsternsten Texte des Mittelalters”),²⁷ tudatosan írja át a krisztusi passió narratíváját abból a célból, hogy bosszút álljon a prágai zsidókon Krisztus szenvedéséért. A húsvétkor bekövetkezett pogrom leírásában a szerző a szenvedő Krisztus evangéliumi szavait adja a zsidók szájába, míg a keresztény üldözők a Krisztuson gúnyolódó tömeg átkait és szitkozódását ismétlik meg.²⁸ A brünni rablók

22 Mt 27, 29: „et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput ejus, et arundinem in dextera ejus. Et genu flexo ante eum, *illudebant ei*, dicentes: Ave rex Judæorum.”

23 *Johannes Schilling*: *Passio Doctoris Martini Lutheri*. G. Mohn, Gütersloh, 1989. (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte 57.). A latin szöveg 1521-ben Bécsben is megjelent Singreniusnál (VD16 ZV 22257).

24 „Lutherus passus est sub papistis, resurrexit in pectoribus Christianis”. Uo. a8r. Ld. még *Burghart Wachinger*: *Die Passion Christi und die Literatur*. Beobachtungen an den Rändern der Passionsliteratur. In: *Die Passion Christi in Literatur und Kunst des Spätmittelalters*. Hrsg. Walter Haug–Burghart Wachinger. Niemeyer, Tübingen, 1993. 4–5.

25 Ld. *František Šujan*: *Passio raptorum de Slapanicz secundum Bartoss tortorem Brunensem*. Sborník historický 3. (1885) 245–252., 301–303. Ld. még *Lucie Doležalová*: *Passion and Parody*. In: *La typologie biblique comme forme de pensée médiévale*. Éd. Marek Thue Kretschmer. FIDEM, Barcelona, 2014. (Textes et Études du Moyen Age 75.) 245–265.

26 Národní knihovna (Prága; = NKP), ms. III. E. 27.

27 *Wachinger, B.*: i. m. (24. jz.) 1–20.

28 A gyakran, de pontatlanul idézett szöveg kritikai kiadását Eva Steinová készítette el 2010-ben szakdolgozatában (Ld. *Eva Steinová*: *Passio Iudeorum Pragensium*. Kritická edícia Pašiji pražských židov. http://is.muni.cz/th/180028/ff_m/ – a letöltés ideje: 2014. okt. 6.). Ld. még *Uő*:

és a prágai zsidópogrom története azt bizonyítja világosan, hogy a parodisztikus passióleírások nem feltétlenül veszik át az eredeti kontextus adta jelentést, hanem ellentétes konklúzióval megírt imitációk, középkori poétikai kifejezéssel *contrafactum*ok is lehetnek. Emiatt nem állítható egyértelműen, hogy a passió megidézése Zeglius/Dózsa kivégzése során, és különösen annak képi reprezentációjában, egyértelműen Krisztus szenvedésének fényét vetné a paraszti hősré.

Összegezve, Taurinus Dózsa-képe mindenképpen paradoxikus. Természetesen nem kell feltételeznünk, hogy az eposz minden kortárs olvasója felfedezte az említett költői forrásokat Zeglius beszédeiben, és tekinthetjük őket költői díszítő elemnek is, amelyeket Taurinus azért alkalmazott, hogy autentikusabbá tegye latin stílusát. De még ebben az esetben is megmarad a feloldhatatlan ellentmondás Zeglius kezdeti Caesart, Catilinát és Rufinust imitáló vad alakja és az eposz végén tanúsított sztoikus kiállása között, amellyel az utikai Catót idézi meg. Az, hogy az eposz címét és szerkezetét a homéroszi *Békaegérharc* mintáját követve határozta meg Taurinus, minden bizonnyal jól körülhatárolja saját nézőpontját. Az eposz végén, ott, ahol a modern olvasó a győztes oldal panegirikusát várna, egy ördögi megszállottságú, gonosz antihős szónoklatát olvashatjuk, aki halála pillanatában büszkén és sztoikus öntudattal áll szenvedései elébe. Mint Zeglius mondja, híre az édig fog érni, és „úgy fognak rólam énekelni a hunok nagy dicséretével szerte a világban, mint a parasztok kiskirályáról” (*regulus agricolom*; V., 139–140.). Hasonló öntudattal mondja Zeglius, hogy ameddig a róla írt költemény híre fennmarad, addig él majd saját *stauromachiája* is, felcserélve és egybeolvasztva Taurinus szerzői szerepét a magáéval.²⁹

V. Kovács Sándor 1959-ben megjelent úttörő tanulmányában azzal a feltételezéssel próbálta feloldani ezt a paradoxont, hogy Taurinusnak szükségszerűen el kellett kerülni annak a látszatát, hogy csak a magyar nemességgel rokonszenvez, és emiatt, a történeti hűség és a semlegesség látszatának fenntartására ruházta fel Dózsát kétértelmű vonásokkal: Dózsa teljesen negatív jellemzése ártott volna az eposz dedikációjában hangoztatott történeti igazság elvének.³⁰ Megkérdőjelezhető

Jews and Christ interchanged: discursive strategies in the Passio Iudeorum Pragensium. *Graeco-Latina Brunensia* 17. (2012) 93–106. Elemzését ld. pl. *Miri Rubin*: *Gentile Tales. The Narrative Assault on Late Medieval Jews*. Yale University Press, New Haven, 1999. 135–140.

29 Zeglius így mondja: „Quantum grandoloqui durabunt vatis honores / Tantum, crede mihi, mea vivet stauromachia” (II., 199–200.). A részlet játék az antik *sphragis* (pecsét) műfajával, amikor a szerző megszólítja saját alkotását, és mintegy ráteszi védjegyét. Egyik legnevesebb példája, amelyet Taurinus itt nyelvileg megidéz, Lucanus *Pharsaliájának* sphragisa (IX., 983–986.). Taurinus ezt a sphragist fordítja ki: míg Lucanus Caesart szólítja meg, és azt mondja neki, hogy közös *Pharsaliájuk* (*Pharsalia nostra*) örökké élni fog, addig Taurinusnál a szereplő, Zeglius szól ki az eposzból, és hirdeti Taurinusszal közös, de csak sajátjának vallott műve, a *Stauromachia* örök hírét (*mea vivet Stauromachia*).

30 *V. Kovács S.*: A Dózsa-háború i. m. (4. jz.) 463. Valójában nem a történeti hűségről beszél Taurinus a dedikációban, a „servato historiae decoro” kifejezés (Taurinus, 3.), amellyel erre utal, nem jelent többet, mint hogy a histórián ejtett változtatások nem lépnek át az illendőség keretein. Erasmus is azt tanácsolja a *Szavak és a dolgok kettős bőségéről* írt munkájában, hogy szereplők fiktív beszélgetésekor őrizzük meg az illendőséget (*Erasmus Roterodamus*: *De duplici copia*

azonban, hogy Taurinus bárhol is az események részrehajlás nélküli, pártatlan ábrázolására törekedett volna. Nyilván nem részrehajlás nélküli Dózsa pokolra szállásának ábrázolása, ahol Hadész három mitologikus bírása elítéli, és a Cocytusra küldi. Nyilvánvalóan nem a realizmus – hanem az Erasmus által nagyra tartott *enargeia*, a szemléltető ábrázolásmód eredménye az a leírás, ahogy a Pokol bírának szolgálai kénytelenek a büntetés után acélkapcsokkal összefogatni Dózsa darabokban levő holttestét.³¹ A panegirikusznak és eposznak nem szükségyszerű kelléke a történeti hűség, és Taurinusnak nem is áll szándékában Dózsát így ábrázolni. Zeglius kezdettől fogva gonosz, a Pokol küldi, gonosz módon ő szítja a lázadást a parasztok között, és a Pokolba is küldik vissza a költemény végén. Ha Taurinus egyszerűen Claudianus receptjét követte volna, aki Rufinust a Pokolba zavarja vissza költeménye végén anélkül, hogy bármilyen erénnyel felékesítené, akkor Dózsát, azaz Zegliust a végső gonoszként, mindenféle pozitív konnotáció nélkül kellett volna ábrázolnia. A kérdés az, hogy miért ábrázolta mégis másképp.

A válasz erre a kérdésre véleményem szerint abban a népszerűségében rejlik, amely a humanista szerzők közt a kétértelmű beszédmodot övezte. Ennek legfontosabb modellje Taurinus évtizedében Erasmus 1509-ben megjelent *A Balgaság dicsérete* című munkája volt. Mint jól ismert, Erasmus arra használta a paradoxikus dicséretnek már az ókorban népszerű műfaját, hogy egy olyan ironikus beszédmodot hozzon létre, amelyben minden emberi bűn dicséretes erénnyé alakul át. A Balgaság minden emberi igyekezetet, érzést, kapcsolatot azért dicsér, mert végső soron a Balgaság tükröződik bennük, és ezáltal hoz létre egy olyan szabad beszédre alkalmas szférát, amelyben a hagyományos, középkori vanitas-irodalom keveredhet a kortárs társadalomkritikával a szerzetesség, a világi autoritás, a teológusok stb. ellen. Egyúttal azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a beszélő maga a Balgaság, tehát végső soron minden szavát ostobaságnak és hazugságnak is érthetjük. Erasmus a fiktív idézeteknek és nem azonosított barátoktól származó véleményeknek ezt a technikáját később nagy hatékonysággal használta levelezésében is, részben saját karizmatikus szerzőfigurájának felépítésére, részben pedig a potenciálisan veszélyes teológiai vagy politikai álláspontok megfogalmazására.³²

V. Kovács Sándor még kételkedett abban, hogy Taurinus esetében feltételezhetünk-e komolyabb erasmusi hatást,³³ mivel nem találta a németalföldi mester munkáinak nyomát a *Stauromachiában*. Valójában nem kell tovább mennünk, mint a *Stauromachia* ajánlása, hogy Erasmus közmondásgyűjteményének egyértelmű nyomára lelünk: Taurinus leírása arról, hogy miképp volt kénytelen egy súlyos betegség miatt elhanyagolni a komolyabb jogi stúdiumokat, és ehelyett a Múzsák

verborum et rerum. Ed. Betty E. Knott. North Holland, Amsterdam, 1988. (Erasmus – Opera omnia I/6.) 212: „personam hominis procul absentis aut iam olim defuncti loquentem facimus servato decoro” – de ez nem a történelmi igazság, hanem a retorikai decorum elve.

31 „Discissi et laniati dentibus artus // aeternis chalybum nodis artantur” (V., 250–251.).

32 A levelezésnek erről az oldaláról ld. *Lisa Jardine*: Concentric circles: conflicted correspondence and the Opus epistolarum Erasmi. In: *Uő: Erasmus, Man of Letters: The Construction of Charisma in Print*. Princeton University Press, Princeton, 1993. 147–174.

33 *V. Kovács S.*: A Dózsa-háború i. m. (4. jz.) 457–458.

szent forrásánál megpihenni, azaz költeni, valójában pontos parafrázisa annak, ahogy Erasmus számol be arról, hogy miért állított össze Lord Mountjoy számára egy közmondásgyűjteményt.³⁴ Az egyes részleteket és a pontos szóhasználatot ugyan módosította Taurinus, valamint további (Erasmustól vett) közmondásokkal is felékesítette a dedikációt, de a történet fő vonala, a komolyabb tanulmányok elhanyagolása betegség miatt, és a költészet (illetve Erasmus esetében a közmondásgyűjtés) elkezdése, azonos. Egy apró részlet egészen pontosan árukkodik Taurinus munkamódszeréről: amikor Erasmusnak azt a mondatát írja át, hogy „azt gondolván – Pliniust követve – hogy minden időt elvesztegetek, amelyet nem tanulmányokra fordítok” („iuxta Plinium perire ratus omne id temporis, quod studio non impertiatur”), az egyes szavakat szinonimákra cserélte ki, hogy sajátjává tegye a szöveget. A „ratus” („azt gondolván”) szóhoz választott szinonimája némi-képp sajátos, hiszen azt mondja, „Plinius véleményére mentem lábammal” („ego autem in Plinii sententiam pedibus iturus”). A szólás a római szenátorok szokását idézi fel, akik a szenátus különböző pontjain összegyűlve szavaztak, és Taurinus minden bizonnyal Sallustius olvasása során sajátította el a bécsi egyetemen: az 1511-ben megjelent bécsi kiadás marginális jegyzetei az adott helyen hivatkoznak is Erasmus *Adagiára*.³⁵ Ugyanezek a jegyzetek tanúskodnak arról, hogy az ironikus beszéd oktatása részét képezte a tananyag: ugyanennek az egyetemi kurzusnak az órai jegyzetei két különböző példányban is fennmaradtak,³⁶ és mindkettőt kiemeli Sallustius egy részlete kapcsán Marcus Cato Caesar elleni szónoki beszédének iróniáját. Az irónia megjelenése egy történelmi mű, Sallustius retorikai elemzésében természetesen nem váratlan jelenség, de egyúttal felhívja a figyelmet arra, hogy a retorikai nevelés során a hallgatók – köztük Taurinus is – megtanulták, hogyan kell véleményüket burkoltan, a szó szerinti jelentéssel ellentétesen kifejezni.

Az erasmusi hatás jelenléte és az irónia használatának ismerete nem azt jelenti, hogy Taurinus megpróbált volna bármilyen módon Zeglius vagy a történelmi Dózsa védelmére kelni. Ahogy Ulrich Fabri, a bécsi egyetem retorikatanárának a kötet paratextusai között szereplő epigrammája mondja, Taurinus mind a nemességet, mind a parasztságot megfeddi, mert mindkettőt a pénzvágy vezérli:

*Crimina nobilium, quae sunt, plebisque prophanæ
Carpit nunc turbas, aeris inde sitim.*³⁷

34 Kiss Farkas Gábor: Constructing the Image of a Humanist Scholar: Latin Dedications in Hungary and the Use of *Adages* (1460–1526). In: Cui dono lepidum novum? Dedicating Latin Works and Motets in the Sixteenth Century. Ed. Ignace Bossuyt–Demmy Verbeke. Leuven University Press, Leuven, 2008. (Supplementa Humanistica Lovaniensia 28.) 155–156.

35 Ld. 20. jz.

36 ELTE Egyetemi Könyvtár Ant. 502. és Ant. 505.

37 „Egyszer a nemesek meglevő bűneit szidja, egyszer a szentségtelen népét, aztán a pénzvágyat”. *Stephanus Taurinus: Stauromachia*. Singrenius, Bécs, 1519. 4v.

Az egyértelmű szidalom mellett azonban mindkét oldalon találunk olyan felhangokat, amelyeknek a kétértelműsége szándékolt, és egyúttal a kortárs humanista kultúrában való jártasság bizonyítéka.

A fiktív beszélők paradoxikus szerepeltetése politikai és társadalmi üzenetek megszólaltatására a 15. század végén már magyarországi kontextusban is megjelent: a Beatrix királyné ellen írt *Apologia regis Wladislai*³⁸ szerzője Outis, azaz a homéroszi Odüsszeusz jól ismert Senkije, álnéven, de az odüsszeuszi Senki szerepében adja elő vádjait a terméketlen Beatrix ellen II. Ulászló házasságának semmisségét igazolandó, azt hangoztatva, hogy a mitológia istenei is a termékenység pártján álltak. A szerző, aki görögül idézi Szophoklész, és gyakorlattan használja a retorikai eszköztárat (például V. Lászlót is előlépteti egy prosopopoeiával a sírból, hogy tiltakozzon egy esetleges nemtelen királyutód ellen),³⁹ a római célközöniséget a paszkvillusok gyakran használt irodalmi keretezésével, a beszélőszereppel való játékkal próbálta elkápráztatni.

Míg az *Apologia regis Wladislai* csak az elbeszélőt rejti el, de a szerzői intenciókat egyértelműen fogalmazza meg, két Taurinusszal kortárs műben is felfedezhetők az értelmi ambiguitással való játék jegyei. Az első, Bartholomaeus Frankfordinus budai iskolamester (majd 1522-től selmecebányai jegyző) 1519-ben megjelent, szintén Brandenburgi Györgynek dedikált *Gryllus* című darabja, amelynek azonos nevű, Odüsszeusz disznóvá változtatott társa után elnevezett címszereplője egy plautusi komédiából merített parazita-alak. Kenyerét hízelgéssel keresi, és azzal nyeri el patrónusa támogatását, hogy hasznos információt szerez számára fia hollétéről. Miután felfedi, hogy a fiút elrabolták, jutalmat mégsem kap érte, és az elrablók még el is verik. Az általa elmondott felvezető monológ egyértelműen A *Balgaság dicséretének* hatását tükrözi: „pro sapiente quisque morionem agitat”, bölcs helyett mindenki csak bolondot játszik. Míg a későbbi iskoladramák általában világos erkölcsi üzenetet adnak a diákok számára, a *Gryllus*ból hiányzik az egyértelmű morális állásfoglalás: a dráma egyetlen erkölcsösen cselekvő szereplője a parazita, aki a világ balgaságáról értekezik beszédében.⁴⁰

A másik példa Hagymási (Cybeleius) Bálint gyulafehérvári kanonok 1517-ben megjelent declamatiója, szónoklata a bor- és a vízivók összehasonlításá-

38 Kiadva (sok hibával): Roszner Ervin: Régi magyar házassági jog. Franklin, Bp., 1887. 452–479. Fraknoi Vilmos feltételesen Filipec Jánosnak tulajdonította (*Fraknoi Vilmos*: II. Ulászló királlyá választása. Századok 19. [1885] 5.). Figyelemre méltó azonban, hogy mindkét kéziratában (Bayerische Staatsbibliothek [München], clm 24106, 7r; NKP ms., I. D. 3., 98r) az akkor, 1492-ben Padovában tartózkodó Augustinus Moravus egy-egy műve mellett hagyományozódik a szöveg, és az bizonyos, hogy a szerzőnek jó görögtudása lehetett. Miriam Hlavačková újabban a mű címzettjének, Sánkfalvi Antalnak tulajdonította a szöveget, véleményem szerint minden alap nélkül: *Miriam Hlavačková*: A diplomat in the service of the Kings of Hungary. The activity of the Bishop of Nitra, Antony of Šankovce at the end of the Middle Ages. *Historický časopis* 59. (2011) 17.

39 Roszner E.: i. m. (38. jz.) 478. („Si Ladislaus adolescens ab inferis revocatus de suo genere gloriari posset.”)

40 *Bartholomaeus Frankfordinus Pannonius*: Opera quae supersunt. Ed. Anna Vargha. Egyetemi Ny., Bp., 1945. 6.

ról.⁴¹ A declamatio műfaja, ahogy a szöveg alcíme is mutatja („amelyben dicsérő és bíráló érvek is fel vannak sorolva” – „quatenus utraque secundum suos gradus vel ad laudem vel vituperium tendunt inseruntur”), alapvetően a genus deliberativum, a tanácsadó beszédek körébe tartozik. A 15. század végén, a 16. század elején azonban a műfajt nemcsak komoly, hanem komikus céllal is felhasználták, és Bolognában id. Filippo Beroaldo tett közzé egy nagy sikerű declamatiót arról a kérdésről, hogy három testvér közül a részeges vagy a kockázó érdemei nagyobbak-e.⁴² A nagy sikerű munka nemcsak számos kiadásban jelent meg, hanem jó néhány népnyelvre, többek között németre és angolra is lefordították. Hasonló módon komikus szatírává alakította a műfajt Antonio Urceo Codro, a bolognai egyetem másik retorikaprofesszora, aki sermók – tulajdonképpen antik mintájú szórakoztató declamatiók – sorozatában tárgyalt különböző filológiával vegyesen moralizáló témákat szórakoztató modorban.⁴³ A Bolognában, Giovan Battista Pionál, id. Filippo Beroaldo tanítványánál tanult Hagymási Bálint ezt a hagyományt követte, amikor műve műfajául a declamatiót választotta, és komikus hangnemét már a kezdetnél kellően retorikus komikus eszköz igénybevételel biztosította: a *bathos*, azaz a magas tárgyról alacsony, komikus témára való hirtelen áttérést alkalmazza szónoklata kezdetén. Elbeszélése szerint Mihály pécsi kanonok házában beszélgettek, és épp egy hosszú fejtegetésbe kezdett volna Aldus Manutius alapján a hangsúlyok fajtáiról,⁴⁴ amikor hirtelen arra gondolt („a jó istenekre, épp eszembe jutott”), hogy mégis inkább a bor és a víz erényeiről és hátrányairól fog beszélni. A *bathos* kissé ügyetlen alkalmazása helyett azonban több figyelmet érdemel a mű dedikációjának címzettje, Szathmári György pécsi püspök.⁴⁵ Szathmárral már régóta kapcsolatban állt Valentinus, az ő unokaöccsét, Besztercei (Kretschmer) Lőrincet kísérte Bolognába tanulmányaira már 1509-ben, és neki köszönte meg kanonokká választását egy Pécset mint a Múzsák székhelyét dicsérő elégiában 1512-ben.⁴⁶ Talán felfedezhető a témaválasztásban némi szerepe annak a híresztelésnek, amelyet Alvise Bon közöl a pécsi püspökről 1519-ben: „Szívesen ázik el, szokása ez a magyaroknak, akik igen gyakran lesznek részegesek. Utána négy órát alszanak ebéd után, hogy a bor hatását eltüntessék. Itt nem szégyen részegnek lenni, mert itt reggel dolgoz-

41 *Valentinus Cybeleius Varasdiensis: Opera. Carmina et Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae.* Ed. Mária Révész. Egyetemi Ny., Bp., 1939. Róla és erről a kiadásról ld. *Bellus Ibolya: Megjegyzések Valentinus Cybeleius Opusculumának szövegéhez.* Magyar Könyvszemle 107. (1991) 120–123.

42 *Filippo Beroaldo: Declamatio ebriosis, scortatoris et aleatoris.* Benedetto d’Ettore, Bologna, 1497.

43 *Antonio Urceo Codro: Orationes seu Sermones.* Benedetto d’Ettore, Bologna, 1502. Ld. *W. S. Blanchard: O miseri philologi: Codro Urceo’s Satire on Professionalism and Its Context.* Journal of Mediaeval and Renaissance Studies 20. (1990) 91–122.

44 Amikor Valentinus Cybeleius a tízféle hangsúlyról kezd beszélni, Manutius nyelvtanát idézi (i. m. [41. jz.] 14.). A megfelelő rész (későbbi kiadásból): *Aldus Manutius: Institutionum grammaticarum libri IV.* Robertus Stephanus, Paris, 1531. 341.

45 *Cybeleius, V:* i. m. (41. jz.) 12.

46 Uo. 5–11. A város humanista kultúrájának díszei gyanánt Brodarics István és Besztercei Lőrinc szerepelnek.

nak és nem ebéd után.⁴⁷ Ha Alvise Bon információi helytállóak voltak, Valentinus Cybeleius témaválasztása szokatlannak tűnhet a hagyományos kliens-patrónus viszony keretein belül, és a mű által közvetített üzenet meglepően kétértelműnek hathat a közvetlen társadalmi környezetében.

Mindezekben az esetekben közös vonás, hogy a leírt szöveg irodalmi jellege, fikciós kerete és a költői, mitológiai, tudós allúziók használata a jelentés lehetőségeit kitágítja, és ezáltal nagyobb teret ad az ambiguitásnak, a kétértelműségnek az értelmezésben. Tudjuk, hogy a korszak egyes humanistái – elég itt ismét csak Erasmus nevét említeni – tudatosan használták ezt a stratégiát nem egyértelmű, szigorúan referenciális üzenetek megfogalmazására. Ezek a rendelkezésre álló minták olyan kereteket teremtettek a humanista és a patrónus közti kommunikációban, amelyek megengedhettek nem egyértelmű felhangokat, kétértelmű megnyilvánulásokat, különösen olyan művelt, a kor szellemi elitjével kapcsolatban álló olvasókörnél, mint a *Stauromachia* dedikációjában említett neissei szümposzion lehetett Thurzó János püspökkel és Václav z Velhárticével.⁴⁸ Erre nemcsak az értelmiség kibontakozó szabadságigénye inspirálhatta a szerzőket, hanem az a pályafutásuk során felmerülő kényszer is, hogy műveiket, teljes korábbi életművüket új patrónusok előtt, új politikai közegben kellett prezentálni. Akár a műfaj teremtette meg a szólamok sokszínűségét egy mű értelmezhetőségénél (például a dialógus esetében), akár a szöveg által felidézett nyelvi minták tették többértelművé az intencionált jelentést (például egy eposz esetében), az irodalmi beszédmód olyan lehetőséget teremtett, amely nemcsak az üzenet pontos jelentését, hanem a szerző álláspontját is nyitva hagyta.

FARKAS GÁBOR KISS

THE *STAUROMACHIA* OF TAURINUS

AMBIGUITY AND PARADOX IN THE HUMANISTIC LITERATURE OF THE JAGELLONIAN AGE

The *Stauromachia* of Stephanus Taurinus (1519), the most significant literary account of the 1514 peasant war in Hungary, has been justly considered as a work deeply imbued with the ironic view of history and human fate. In my lecture, I will offer a survey of the Latin and vernacular works from the Jagellonian age in Hungary, which might be associated with paradoxical and ironic story-telling. Starting with the *Apologia regis Wladislai* (1493) to the edition of Homeric *Batrachomyomachia* by Bartholomaeus Frankfordinus and the ironic declamation of Valentinus Hagymási (*De laudibus et vituperio vini et aquae*), the ‘oblique’ manner of speaking was more present than ever before in the humanistic culture of the age. After reconsidering the ancient and contemporary sources of oblique narration, I argue that this contextual evidence must be taken into account in the interpretation of the *Stauromachia*.

47 Balogh István: Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526). Szeged, 1929. 31.

48 Thurzó Jánosra és neissei udvarára ld. Martin Rothkegel: Der lateinische Briefwechsel des Olmützer Bischofs Stanislaus Thurzó. Ein ostmitteleuropäische Humanistenkorrespondenz der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. LIT Münster, 2006. 67–68.